

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України



МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES



Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ



ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Льобомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
• Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ



Том 4

Книга I

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)



МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*



Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автори передмов: Владислав ВЕРСТЮК, Світлана ПАНЬКОВА
Автори коментарів: Олена БОЙКО, Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА



Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

- © Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, Інститут історії України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2007

РОЗДІЛ II

ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ,
ЗВЕРНЕННЯ ТА ПРИВІТАННЯ
(травень 1917 р.—квітень 1918 р.)



В ОГНІ Й БУРІ

Україна пережила з великою небезпекою для свого існування страшну пробу в огні й бурі. Перейшла через глибоке провалля, яке розкрилось раптом на вступі нового її життя. Властиво, не можна навіть сказати, що перейшла. Переходить, се вірніше. І всі, кому близьке її життя, хто хоче бути гідним імені її громадянина, повинні приложити всі старання, напружити всі сили на те, щоб допомогти їй перейти вповні, стати твердо на новім ґрунті і забезпечити від можливого повторення таких страшних проб. Занадто багато й одної такої.

Правда, можливість такої грізної проби весь час висіла над Україною під час її визволення. Перший акт її самоозначення, великодній всеукраїнський з'їзд уже пройшов під загрозою розгону "штиками революційної армії"*. Ми встигли вже забути сей маленький, але характеристичний інцидент, як забували скоро потім всі ті інші конфлікти й інциденти, які загрожували українському походу до волі й державності. Коли ці інциденти минали більше чи менше щасливо, не довівши до катастрофи, потім, оглядаючись на пройдене, ми мали навіть вражіння — особливо ті, що далі стояли від осередків нашого життя, що українська справа йде гладко, розгортається дуже планово. Але в дійсності вона весь час ішла від інциденту до інциденту, і багато разів стояла під загрозою катастрофи. Під час корніловщини і під час большевицького повстання*, не згадуючи епізодів менш яскравих і менш критичних, як конфлікт з правительством з приводу організації Ген[ерального] секретаріату, з приводу інструкції, з приводу Українських Установчих зборів* і таке інше. І кождий такий інцидент ставав тим небезпечнішим, що за той час, так би сказати, зростала та українська ставка, яка стояла на кону, і можлива катастрофа грозила загибеллю все більших і більших національних і соціальних досягнень, окуплених все більшими й більшими жертвами й зусиллями.

Тепер наш національно-політичний рахунок дійшов особливо високих позицій. Боротьба йде за закріплення самостійності й незалежності Української Республіки, за зібрання українських земель, за забезпечення основних соціальних реформ. Програння загрожує такими страшними утратами, що від самої мислі про них спиняється серце. А тим часом не можна відмахуватись від сих мислей, не можна присипляти себе заспокоєннями, що якое-то воно буде, якое зробиться само собою.

В великих болях родяться великі діла. Всі дотеперешні силкування провідних українських політиків, щоб народини нового життя пройшли якомога безболісно, без гострих розривів, без кривавих конфліктів, були даремні. Наша українська революція, на жаль, не розвивалась самостійно*, вона весь час мусила сорозміряти свій марш з конвульсивними рухами й киданнями революції

російської, хаотичної й страшної. Російська революція потягнула нас через кров, через руїну, через огонь.

Мусимо йти, бо спинити походу не можна. Мусимо перейти через сей страшний огонь і знищення. Мусимо жертвувати всім, щоб урятувати найдорожче в сім моменті: самостійність і незалежність нашого народу.

Мусимо згромадитись коло сеї мети всі, скільки нас єсть свідомих і відданих інтересам нашої батьківщини. Збитись в тісну й компактну фалангу, відложивши всі партійні й групові ріжницї, всі міркування про партійні вигоди й інтереси. Все мусить бути підпорядковане вимогам моменту — перед ними мусить відступити все інше. Вони такі великі, що кожда сила, кожда одиниця тепер на рахунку. Всяке ухилення від роботи, від відповідальності, від сповнення того обов'язку, який накладається моментом, являється дезертирством, не гідним громадянина. Всяка самочинність, ухилення від громадської чи національної дисципліни являється недопустимим злочином.

Помилки нам потомство пробачить. Становище занадто трудне, а досвід і приготування наше мале. Се не наша вина, коли ми чогось не зуміємо. Але відчутти вагу моменту, потребу координації й організації, підпорядкування всіх своїх сил вимогам сеї хвилі — се наш обов'язок, і ухилення від нього не пробачить нам потомство. Се та вина, яка не може бути пробачена!

варіанті це речення звучало так: «Аж тепер переговори з Німеччиною про мир дали українцям згоду польської власті старої столиці короля Данила — Холма, і всієї сеї “України”, як зве холмське пограниччя наша стара Галицько-Волинська літопись XIII в.» Допущені друкарські помилки змінили сутність фрази і викликали непорозуміння польської громадськості. М.Грушевський, вважаючи за необхідне вибачитися, опублікував замітку під назвою “Відповідь п. Едвардові Хшановському” (Народна воля. — 1918. — 19 (6) березня). Наводимо повний текст замітки:

«В часописі “Dziennik Kijowski” з учорашнього дня 17 (4) березоля надруковано одвертого листа до мене б[увшого] посла до державної ради російської п. Е.Хшановскаго, де він з приводу моєї статті про Холмщину, надрукованої в 25 номері “Народної волі”, спиняється на моїх словах: “Аж тепер переговори з Німеччиною про мир дали згоду польської власті старої столиці короля Данила, Холма, і всієї сеї “України”. Він питає мене, що я розумію тут під польською властію, яка дала свою згоду на включення Холмщини і Підляшшя в територію Української Республіки.

Я дуже жалкую, що друкарська помилка в моїй статті наробила стільки клопоту. Бо дійсно тут тільки друкарська помилка. В оригіналі моєї статті се місце читалось так: Аж тепер переговори з Німеччиною дали українцям змогу визволити з польської влади стару столицю короля Данила Холм і всю сю “україну”.

Я пишу доволі невиразно, коректи своєї статті не бачив, і так се сталось. Сим п. Хшановський справедливо відчув, що в сім місці щось неясне. І таким воно справді вийшло через пропущення одного слова і зроблену наздогад коректором поправку сього місця».

...хоч в розмірах дещо менших проти старих її границь... — визначена в договорі лінія кордону з Польщею загалом відповідала західним етнографічним межам розселення українців. Крім Холмщини, до України відійшло також Підляшшя — частина Брестського і Кобринського повітів Гродненської губернії. Але частина української етнографічної території залишилася поза межами УНР. Див. також промову М.Грушевського в Центральній Раді 15 березня 1918 р. при ратифікації мирного договору.

с. 109 ...на місцевій українській адміністрації, котра зараз організується... — питання про організацію української влади в Холмщині та Підляшші 15 лютого 1918 р. розглядала Рада народних міністрів. Українським губернiальним комісаром цих земель був призначений О.Скоропис-Йолтуховський, якому була доручена організація влади й апарату управління (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1997. — Т. 2 — С. 167–168).

В огні й бурі

Вперше опублікована в журналі: ЛНВ. — Київ. — 1918. — Т. LXIX. — Кн. I (січень). — С. 109–110. Підпис: М.Грушевський. У кінці публікації в ЛНВ зазначена дата: “12. III. [1]918”. Розбіжності в датуванні виходу книги ЛНВ (січень 1918 р.) та написання статті пояснюються редакційною приміткою: «Ся книга “Л[ітературно]-н[аукового] вістника” була готова перед большевицьким повстанням, але не могла бути випущена в свій час». Аналізуючи пережиті події, історик подав цю статтю, коли журнал вже був підготовлений до друку. Стаття з незначними виправленнями автора вміщена в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918 (розділ “Самостійна Україна”. — С. 80–81). Передрукована у виданні: Український історик. — 1984. — Ч. 1–4. — С. 228–229; Грушевський М. На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Любомира Р. Винара. — Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен, 1992. — С. 70–71; Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. Статті і матеріали / Ред. Любомир Р. Винар, Наталя Пазуяк. — Філадельфія; Київ; Вашингтон, 1993. — С. 27–29.

Подається за публікацією в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918. — С. 80–81.

У статті М.Грушевський намагається усвідомити нові можливості, що відкрив для України її незалежний статус. Під вогнем і бурею він розумів випробування, які долав український рух у своїх стосунках з центральною російською владою. Поступ української справи завжди залежав від волі Тимчасового уряду, російського політичного клімату. Автор пригадував, як часто виникали конфліктні ситуації, що загрожували українській справі цілковитим знищенням. І тепер Україна вповні відчувала наслідки цього зв'язку, адже російська революція втягнула Україну у кривавий вир громадянського протистояння. Щоб усе це подолати і зберегти найдорожче — самостійність і незалежність українського народу, — голова УЦР закликав до об'єднання всі свідомі і віддані інтересам батьківщини сили.

с. 110 ...великодній всеукраїнський з'їзд уже пройшов під загрозою розгону "штинками революційної армії" — йдеться про конфлікт між УЦР та російською демократією Києва напередодні Всеукраїнського національного конгресу 6—8 квітня 1917 р. Тоді нарада соціалістичних російських партій безпідставно звинуватила Центральну Раду в прагненні оголошити Всеукраїнський національний з'їзд Установчими зборами та ввести явочним порядком автономію України. При цьому голова Київської ради робітничих депутатів П.Незлобин заявив, що це удар у спину революції і на всякі спроби переведення такої автономії в життя революційна демократія відповість багнетами. 3 квітня на спільне засідання Ради об'єднаних громадських організацій Києва, рад робітничих і військових депутатів та інших організацій був запрошений провід УЦР (М.Грушевський, В.Винниченко, Д.Антонович, Д.Дорошенко, Ф.Крижанівський) для роз'яснень. Попри негативне ставлення більшості присутніх до української справи, М.Грушевському вдалося переконати їх, що Національний конгрес не буде оголошувати себе Установчими зборами. Він має на меті інше завдання — консолідувати український рух, затвердити Центральну Раду як керівний орган цього руху тощо (Грушевський М. Спомини // Київ. — 1989. — № 9. — С. 115—119).

...багато разів стояла під загрозою катастрофи. Під час корніловщини і під час більшовицького повстання... — йдеться про заколот ген. Л.Корнілова (25—30 серпня 1917 р.) — спробу правих (консервативних) політичних сил встановити військову диктатуру, яка виявилася невдалою. За умови встановлення військової диктатури українська, навіть "куца автономія" була б скасована, а Центральна Рада розпущена. Так само, якби спроба Тимчасового уряду скинути більшовиків і повернути собі владу в країні (заколот Керенського—Краснова) була вдалою, вона б завершилася встановленням диктатури та ліквідацією всіх демократичних інститутів.

...як конфлікт з правительством з приводу організації Ген[ерального] секретаріату, з приводу інструкції, з приводу Українських Установчих зборів... — див. коментарі до статей "Чи вияснюється?", "Україна дійде свого", привітання III Всеукраїнському військово-му з'їзду.

Наша українська революція, на жаль, не розвивалась самостійно... — йдеться про те, що Українська національна революція не була самодостатнім явищем; упродовж 1917 р. вона розвивалася в руслі загальноросійських політичних процесів. Так, Центральна Рада виникла після падіння в лютому 1917 р. російського самодержавства та провадила свою діяльність завдяки спробам демократизації Росії. Її найважливіші політичні кроки, зафіксовані в Універсалах, також були реакцією на події в центрі. Перший Універсал з'явився на знак протесту проти відмови Тимчасового уряду задовольнити вимоги УЦР щодо автономії. Третій Універсал проголосив УНР, скориставшись результатами більшовицького жовтневого перевороту.

Розмова з професором М.С.Грушевським [щодо причин приходу німецьких військ на Україну (березень 1918 р.)]

Розмова вперше опублікована в брошурі: Чого прийшли німці на Україну. Офіційні повідомлення, думки, розмови. — К.: Видання Інформаційного бюро М.В.С., 1918. —

З М І С Т

	с. текстів	с. ком.
<i>В.Верстюк. ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ</i>		
<i>М.ГРУШЕВСЬКОГО</i>	V	
<i>С.Панькова. ВІД УПОРЯДНИКА</i>	XVII	
Розділ I. СТАТТІ ЗІ ЗБІРКИ “ВІЛЬНА УКРАЇНА” ТА ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ		
ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ		
(19 березня—15 квітня 1917 р.)	1	279
[Промови на українській маніфестації у Києві 19 березня 1917 р.]	3	279
[Звернення] “До українців — професорів і преподавателів вищих шкіл”		
[21 березня 1917 р.]	5	280
Велика хвиля	6	281
З старого і нового	8	284
На Всеукраїнський з’їзд!	11	285
Повороту нема.	13	286
Від слова до діла!	15	288
Народностям України	18	290
По Українським національним з’їзді, 6—8 квітня.	20	291
Чи Україна тільки для українців?	23	293
Розділ II. ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ, ЗВЕРНЕННЯ		
ТА ПРИВІТАННЯ (травень 1917 р.—квітень 1918 р.)	25	294
[Звернення] “До товаришів-українців” [5 (18) травня 1917 р.]	27	294
Кінець старому лукавству	28	295
Тимчасовий український уряд	30	296
[Промови на I Всеукраїнському селянському з’їзді у Києві		
28 травня (10 червня), 2 (15) червня 1917 р.]	33	297
Від голови Центральної Ради проф. М.Грушевського [Відкрита заява начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву щодо умов формування українського війська,		
2 (15) червня 1917 р.]	34	299
Велике діло	35	301
[Промова на II Всеукраїнському військовому з’їзді		
5 (18) червня 1917 р.]	37	302
Що воно?	38	303
Від голови Центральної Української Ради проф. М.Грушевського [Відповідь начальнику		
Київської військової округи К.Оберучеву на його публікацію “По поводу		
письма г.Грушевского”, 8 (21) червня 1917 р.]	40	304
[Промови на українській маніфестації при урочистому оголошенні I Універсалу		
Української Центральної Ради, 12 (25) червня 1917 р.]	42	305
[Доповідь про державний лад України на підставі вимог життя і теорії державного		
права, проголошена на З’їзді українських правників 13 (26) червня 1917 р.]	43	306
Треба ясніше!	44	307
Чи вияснюється?	47	308
Відродини “Л[ітературно]-н[аукового] вістника”	49	310
В сімдесяти роковини Кирило-Методіївської справи	51	310
[Промови на засіданні Ради військових депутатів з нагоди проголошення		
II Універсалу Української Центральної Ради, 3 (16) липня 1917 р.]	56	316
Чорна пляма	57	317
Україна дійде свого!	58	318
Промова М.С.Грушевського від імені українських організацій, проголошена 10 вересня		
[1917 р. на З’їзді народів у Києві].	60	320
Вільний союз	64	321

Мусимо взяти на розум	65	322
Важна хвиля	66	323
[Привітання III Всеукраїнському військовому з'їзду, 21 жовтня (4 листопада) 1917 р.]	68	324
Проект української Конституції	69	325
[Промова на засіданні Малої ради перед оголошенням III Універсалу Української Центральної Ради, 7 (20) листопада 1917 р.]	74	326
Рятуймо Російську Федерацію	75	327
Час настав	76	327
Новий поділ України	77	328
[Промова на З'їзді рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, 6 (19) грудня 1917 р.]	81	329
[Промова на заключному засіданні Восьмої сесії Української Центральної Ради, 17 (30) грудня 1917 р.]	82	329
Велике Різдво	84	331
[Промова при оголошенні IV Універсалу Української Центральної Ради на засіданні Малої ради, 12 (25) січня 1918 р.]	85	332
Великий обов'язок	86	333
Мир землі нашій!	88	333
Очищення огнем	89	335
Український герб	92	337
Українська самостійність й її історична необхідність	96	338
Новий час	98	339
Про монетну українську одиницю	101	340
Повороту не буде!	105	341
За Холмщину	107	342
Вогні й бурі	110	344
Розмова з професором М.С.Грушевським [щодо причин приходу німецьких військ на Україну (березень 1918 р.)]	112	345
Установчі збори чи парламент?	114	349
Промова в Ц[ентральній] Раді 15-го березня 1918 р. при ратифікації мирного договору	116	351
Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня [1918 р.]	121	353
[Промова на засіданні Малої ради, присвяченому першим роковинам Української Центральної Ради, 20 березня 1918 р.]	122	355
[Промова на київському губернському земському зібранні, 7 квітня 1918 р.]	126	356
"Святі права"	127	356
Промова голови Ц[ентральної] Р[ади] проф. М.С.Грушевського, виголошена на Київському селянському повітовому з'їзді 7 квітня [1918 р.]	130	358
Стара історія	131	358
Розділ III. ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ (квітень 1917 р.—квітень 1918 р.)	135	360
Якої ми хочемо автономії і федерації	137	360
Хто такі українці і чого вони хочуть	152	363
Звідки пішло українство і до чого воно йде	166	365
Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий	181	368
Україна і Росія	203	372
На порозі Нової України: Гадки і мрії	225	377
Історія й її соціально-виховуюче значіння	267	
КОМЕНТАРІ	279	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	382	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	396	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	404	

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга I

Серія “Суспільно-політичні твори
(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Здано на складання 15.01.2007. Підп. до друку 25.07.2007. Формат 70х100¹/₁₆.
Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 34,83.
Умовн. фарбовідб. 35,63. Обл.-вид. арк. 27,0. Наклад 5000 прим.
Свідощтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 16. Зам. 339-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 4. Кн. I: Серія “Суспільно-політичні твори (доба Української
Центральної Ради березень 1917—квітень 1918)”. — 2007. — 432 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

Перша книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського продовжує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок видатного історика й державного діяча доби Української Центральної Ради. Статті, промови та звернення М.Грушевського, видрукувані на сторінках періодичних видань упродовж березня 1917 р.—квітня 1918 р., а також ширші праці, що вийшли окремими брошурами, стали вагомим внеском у розробку концепції Української революції та залишилися важливим джерелом для вивчення й осмислення бурхливих поточних подій зазначеного історичного періоду.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)